

ZAGREBAČKE DEMONSTRACIJE I BEKSTVO MILANA MAKANCA U BEOGRAD 1862

Vasilije Krestić

Slom Bachovog apsolutizma dočekali su nenemački narodi Habsburške monarhije sa velikom radošću. Svi oni očekivali su više političkih i nacionalnih sloboda, koje nisu imali u sistemu u kojem su gospodarili žandari, vojska i nemačko činovništvo. U ratu poražena, finansijski propala, država je u unutrašnjoj politici morala popuštati, pa su iluzije o slobodi dobile realnu osnovu. Osetivši to, narodi Monarhije držali su da je nastupilo vreme kada nesmetano mogu izraziti svoje protunemačko raspoloženje. Izlivi mržnje bili su negde slabiji, negdje jači a manifestovali su se na razne načine po čitavoj Carevini. U tim događajima zagrebačko stanovništvo, naročito đačka i studentska omladina,¹ bilo je vrlo aktivno. Bili su retki dani koji nisu donosili nove antinemačke parole,

¹ Kao primer đačkog istupa iznećemo događaj koji se odigrao 26. jula 1860. kada je izvršena podela ocena i nagrada učenicima viših razreda gimnazije. Toj svečanosti prisustvovao je i dvorski savetnik Rubido. Zbog toga što su neredi đaka u zadnje vreme bili vrlo česti, preduzete su mere da se ovom prilikom ne dogode. Svečanost je počela recitacijom »Smrt Smail-age Čengića«. Kada je drugi po redu učenik nastavio recitaciju neko od učenika je uzviknuo: »nas zovu barbari«. Posle toga prolomio se žestoki »živio«. Čitava svečanost, kojoj je Rubido kao dvorski savetnik trebao da da zvanični karakter, pretvorila se u skandal. Na mahove učenici su cikali i piskali i na kraju, kada je gimnazijski hor zapevao himnu, istovremeno odjeknula je hrvatska pesma: »Prosto ptica zrakom leti«. Jačina hora pod vođstvom učitelja Lichteneggera nadjačala je one koji su pevali hrvatsku pesmu, i to zato što su učenici nižih razreda zajedno pevali himnu. Namera učenika viših razreda bila je da sa hrvatskom pesmom nadviču himnu. Direktor zagrebačke pošte Klempay, koji o ovom slučaju izveštava bana, tvrdi da je cikanje otpočeo učenik IV razreda Konrad Filip, a da su ga podržali učenici nepopravljivog sedmog razreda na čijem čelu je stajao Milan Makanec »koi vrlo revno saobraća sa (veleposednikom; V. K.) Bornemiss-om i Bogovićem«. Ovom skandalu pridružio se i jedan deo V razreda, koji je nakon završene svečanosti zapevao gimnazijskim hodnikom jednu hrvatsku pesmu. Neki profesori posmatrali su pevanje sasvim pasivno, ali direktor Premru odmah je dojurio iz svoje kancelarije i naterao učenike na red. Istoga dana, posle 9 časova uveče, oko 15 učenika vikalo je pred direktorovim stanom i priredilo mu »mačju muziku«. Na taj način, učenici su iskazali mržnju i nezadovoljstvo sa direktorom koji im zabranjuje da pevaju hrvatske pesme. U ovoj grupi bili su najbrojniji sedmoškolci a među njima nalazili su se Makanec i Julius Halper (v. nap. 4). *Staatsarchiv Wien*, Informationsbüro 1861, br. 4731.

Ban Coronini kao stranac bio je najviše napadan pogrđnim izrazima i pretećim pismima u kojima su ga poredili sa zloglasnim banom Hallerom. Na njega se okomila i zagrebačka đačka omladina. Tako je u hodniku gimnazije 9. II 1860 napisano: »Ajd iz naše domovine Coronini van — kod nas mora biti Horvatski Ban«. Isto 1860, br. 849.

pesme ili plakate,² a najčešće čuli su se uzvici: Živela konstitucija, živeo Kossuth, živeo Garibaldi! Policijske i žandarmerijske patrole imale su pune ruke posla, ali svojom aktivnošću nisu naročito umanjile žestinu pokreta. Pored pomenutih antinemačkih istupa, Zagrepčani su najčešće ispoljavali svoju mržnju prema Nemcima tako što su sa c. kr. ustanova skidali table sa naslikanim carskim orlovima i nemačkim natpisima. Takve table su prljane, gažene, lomljene, na razne strane bacane i izvrgavane ruglu.³ Početkom 60-tih godina slični »izgredi« ponovili su se nekoliko puta. Zbog sudelovanja u jednom od njih Milan Makanec i Mirko Bedeković su pred kaznom koja ih je čekala pobjegli u Beograd. O tom bekstvu kod nas je u nizu navrata pisano. Cilj ovog rada je da na osnovu novog materijala iznese događaje u pravom svetlu.

Zbog oskudnosti izvora o tako istaknutoj ličnosti kakav je bio Makanec, poslužićemo se pri pisanju čestim citiranjem čitavih ili najvažnijih delova dokumenata. Na taj način, ovaj rad o najranijoj delatnosti budućeg prvaka sarborske opozicije poslužiće kao prilog za njegovu biografiju.

U memoarskom radu: »Kako je postala ,unija' između Hrvatske i Ugarske«, (Zagreb 1905) Nikola U r i c a se zadržao na opisivanju zagrebačkih nacio-

² Među interesantnije plakate ide onaj koji je na zidovima zagrebačkih ulica osvanuo 6 jula 1860. U celosti glasi:

Švabskog smrada nećemo više
Svako neka naši piše.
Van sa inostrancom, psetom —
Van sa uhajom prokletom.
Ustaj rode moj tlačeni!
Dosta dugo smo bijeni!
Tuđi nemoj odsad biti,
Pođ na tvoje pravo bđiti!
Trgni mač sad iz pojasa,
Kod nas ima odviš pasa!
Gadnom Švabi glavu reži!
Davi, kolji, seci, žeži!
Samo tad bumo Hrvati,
Slavstva dičnog slavni brati,
Kad u domu će pievati
Hrvat sam, — ne tuđi svati!!!

Isto br. 4283.

Koliko su bile teške finansijske mere koje su u vreme Bahova apsolutizma uvedene u Hrvatskoj, vidi se po tome što je u ovom pokretu protiv stranaca na jednom plakatu napisanom u vidu pesme najoštrije zaprećeno omraženom finansijskom savetniku u Zagrebu Josefu Homi. U pesmi pod naslovom: »Složno braćo«, pevalo se između ostaloga:

Udri po Kraincu
U obće po Nemcu
A Homu na kolac!

Isto, br. 520.

³ »Carski orlovi« bili su oštećeni i u Osijeku. Komandant Osječke tvrđave generalmajor Jungbauer obavestio je u jednom izveštaju grofa Crennville-a da su u Gornjem gradu noću između 11 i 12 januara 1861. nepoznati prestupnici ofarbal crnom bojom one »orlove« koji su se nalazili na županijskoj kući i poreskom uredu. On tvrdi da je to učinjeno po primeru u Ugarskoj, Kriegersarchiv, Wien, Militär Kanzlei 1861, br. 198.

nalnih manifestacija i Makančevom bekstvu u Srbiju.⁴ To čini i Martin Polić u svojoj »Parlamentarnoj povjesti«,⁵ Milan Prelog u Narodnoj enciklopediji⁶ a prof. Vaso Bogdanov u člancima »Hrvatski sabor iz godine 1861« i »Iz mla-

⁴ Pišući posle 44 godine od vremena zbivanja, Urica je stvari pomešao i učinio niz grešaka. Događaje koji su se zbili 31 marta 1861. opisao je kao da su se desili 2 decembra 1860. Pri tom je uneo takve podatke koji nisu vezani ni za jedan pomenuti datum. Naime, stavljanje u vojsku učenika Kovačevića nema veze sa izgredom od 31 marta 1861. niti onim od 2 decembra 1860, koji je nama ostao nepoznat. Kovačevićovo stavljanje u vojsku vezano je za događaje od 26 i 27 januara 1860. Tada su na zgradi gimnazije bili razbijeni prozori i zamazani »carski orlovi«. Istragom policije utvrđeno je da su izgređnici učenici poznatoga nemirnog VII r. gimnazije Antun Bunić i Eduard Kovačević. Obojica su priznali krivicu i otkrili da su im saučesnici bile školske kolege Uroš Čučković, Julius Halper, Karl Benak, Johan Helwig, Georg Leder, Julius Sajatović i Ludvig Rebeok. Istragom je utvrđeno da je Čučković predložio da na gimnaziji istaknu hrvatsku zastavu, a predlog da se zamažu »orlovi« učinio je Julius Halper. U nameri da zastraši omladinu i spreči slične izgrede, Šokčević je naredio da se Antun Bunić i Eduard Kovačević pošalju u vojsku. Urica tvrdi da su se Makanec i Bedeković uplašili da će kao učesnici izgreda biti poslani u vojsku pa su stoga pobjegli u Srbiju. Premda su Makanec i Bedeković tada bili učenici VII r., ne pominju se u dokumentima o ovom slučaju kao izgređnici, a činjenica je da nisu pobjegli u Beograd januara 1860. (Iz napomene br. 1 vidi se da je Makanec jula 1860. bio u Zagrebu.) Staatsarchiv Wien, Informationsbüro 1860, br. 766 i 1185.

Isto tako netačno je pisanje Urice da Šokčević, na intervenciju kardinala Haulika, nije htio da radi na pomilovanju begunaca. Činjenica je, što će se iz daljeg izlaganja videti, da su Makanec i Bedeković pomilovani zato što je ban Šokčević radio na njihovom povratku u Hrvatsku. Skidanje narodnog grba od strane vojnika pešadijske regimente nadvojvode Stjepana sa stana beležnika Rojca bilo je 2 aprila 1861. a ne 24, kako piše Urica.

⁵ Polić ne precizira datum izgreda posle kojeg su Makanec i Bedeković pobjegli u Srbiju, ali približno ga određuje tvrdeći da je skidanje »carskih orlova« bilo pre početka i u vreme prvih saborskih sednica. Saborske sednice počele su 15 aprila 1861. Prema tome, i on pogrešno misli da se bekstvo odigralo posle događaja od 1861. Dalje Polić piše. »Novine ne propuštaju zabilježiti, da se je među mladim pravničkim svijetom iztaknuo Milan Makanec...« Ne isključujemo mogućnost da je Makanec učestvovao u događajima od 31 marta 1861, ali mi nismo ni u jednim zagrebačkim novinama mogli naći taj podatak. Makančevo ime ne pominje ni ban Šokčević u izveštaju Dvorskoj kancelariji koji dalje citiramo. Isti pisac učinio je još jednu grešku kada je napisao: »Makanec je radi tih čina (1861; V. K.) bio posle osuđen te je morao duže vremena sprovesti u tuđini...« »Makanec je sa Bedekovićem odmah posle »izgreda« od 3 jula 1862. pobjegao. U njihovom odsustvu povedena je 7 jula kaznena istraga. Nikakva osuda nad njima nije izrečena a kad su pomilovani, kaznena istraga bila je obustavljena. Martin Polić, Parlamentarna povjest I, Zagreb 1899, str. 20—21.

⁶ Prelog se ne slaže sa Uricom i Polićem pa iznosi novo, ali opet pogrešno mišljenje. On tvrdi da je Makanec učestvovao u svima javnim manifestacijama koje su se zbile u Zagrebu 1861. pa je zbog njih sa Bedekovićem morao pobeći u Beograd 1863. Čudno je da Prelog ne zna vreme kada je Makanec bio u Beogradu a tvrdi da je taj boravak na njega imao velikog uticaja, pa je nakon toga postao pristalica složnog rada Srba i Hrvata. *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka II*, pod: Makanec. (Mi smo pokušali u beogradskim arhivama naći neke podatke o Makančevom i Bedekovićevom boravku u Srbiji, ali trud je bio bez uspeha. Pregledali smo u Istorijskom arhivu Beograda registre i protokole fonda Uprave varoši Beograda za 1862; u Državnom arhivu NRS registre i protokole od 1862. za sva odeljenja fondova Ministarstva inostranih i Ministarstva spoljnih poslova, kao i pomoćne knjige Državnog saveta za istu godinu.)

dosti Milana Makanca«. ⁷ Njihovi kratki osvrti na ove događaje nisu bili predmetom specijalnog izučavanja, niti su pisani na osnovu izvornih podataka i postojeće štampe, koja je registrovala mnoge detalje. ⁸

Podrobnije podatke o nemirima nalazimo u izveštaju koji je ban Šokčević poslao Dvorskoj kancelariji. On piše da su »izgredi« bili 31 marta 1861. uveče, kada su skinuti »carski grbovi sa carskim orlom« sa sudskih ustanova, nekih c. kr. finansijskih ureda, upravne pisarne i c. kr. vojničkog opskrbnog skladišta. ⁹ Neki trafikanti blagovremeno su skinuli i sklonili »carske orlove«, ali »izgrednici« su upadali u njihove kuće i tražili »orlove«, pa ih zatim »na sva-kojaki način pogerdili, a nekoje i u potok Medveščak bacili, iz kojega su drugi dan u jutro po javnih organah izvađeni.« ¹⁰ Ovo provokativne postupanje, javlja Šokčević, vrlo je razjarilo c. kr. vojsku pa je ona uzvratila istim načinom. Naime, 1 aprila javni beležnik Rojc stavio je na svoj stan, u kojem je imao kancelariju (na Jelačićevom trgu), na mesto ranijeg grba sa carskim orlom, narodni grb, »koj bude po jednoj herpi vojnikah« ¹¹ od pešačke regimente nadvojvode Stjepana skinut kao za demonstraciju proti nasilju i pogerdam, koje su gore spomenuti izgrednici carskomu orlu nanieli. ¹² Kada je svet video šta vojnici rade »počeje je vikati: vatra i zahtevao, da se zvoni sa svima zvonovi«. Odmah su zatvoreni svi dućani i sve krčme a vojnici su odjurili u kasarnu u Petrinjsku ulicu. ¹³ Iza toga narod se okupio pred Gradskom većnicom odakle je jedna deputacija otišla banu da ga moli da iz Zagreba ukloni regimentu nadvojvode Stjepana i da dozvoli da se na stan beležnika Rojca stavi narodni grb. Šokčević je izjavio deputaciji da mu je žao što je narodni grb skinut, ali to je, kaže on, posledica skidanja »carskog orla«, koje je razjarilo vojnike. Odgovorio je da ne može iz grada ukloniti regimentu, ali će narediti da se slučaj ispita. Odmah je zapovedio da se vojnici povuku u kasarne i da patrole paze na mir. ¹⁴ Celo gradsko zastupništvo po drugi put je 3 aprila bez uspjeha molilo bana da poradi na tome da umesto pomenute regimente dođe u Zagreb neka druga regimenta. Uporni građani nisu ni tada odustali od svog zahteva

⁷ V. Bogdanov, Hrvatski sabor iz godine 1861, Telegram 7. IV 1961; Živa prošlost, Zagreb 1957, str. 191/2.

⁸ Vidi: Agramer Zeitung (dalje AZ) za 1862, br. 111, 112, 154, 155 i 156; Pozor za 1862, br. 151, 156, i Narodne novine (dalje NN) za 1862, br. 8.

⁹ Dopisnik »Pozora« piše da su tada skinuti »gotovo svi orlovi iz javnih zgradah i prodavnicah duhana.« Pozor 2. IV 1861, br. 75. Izveštaj poslat iz Zagreba ministru policije Mecseryu saglasan je sa pisanjem »Pozora«. Šokčević nije nabrojao sve ustanove sa kojih su skinuti grbovi. Pored onih koje je on pomenuo grbovi su skinuti sa carinskog ureda, suda, državnog tužništva, telegrafskog ureda, kancelarije beležnika Knessa i drugih zgrada. Pri skidanju »orlova« »izgrednici« su vikali: »Dole grbovi, dole Schadek (direktor zagrebačke policije), napolje Švabe i Krainci.« Staatsarchiv Wien, Informationsbüro 1861, br. 2529 prilog.

¹⁰ Nekoliko mladića, koji su skidali grbove, bilo je ranjeno u sukobu sa vojnicima koji su ih u tome sprečavali. Iza toga naišla je gradska patrola pa su se ljudi sa Jelačićevog trga razišli, ali su se na drugim mestima ponovo skupili. Isto.

¹¹ Pozor tvrdi da je bilo do 250 vojnika a Narodne novine beleže da ih je bilo preko 200. Pozor 3. IV 1861, br. 76; Narodne novine 3. IV 1861, br. 76.

¹² Izveštaj bana Šokčevića Dvorskoj kancelariji od 4 aprila 1861. Državni arhiv u Zagrebu (DAZ), Predsednički spisi Hrvatske dvorske kancelarije 1861, K. CCLIX, br. 287, prilog br. 312.

¹³ Pozor 3. IV 1861, br. 76.

¹⁴ DAZ, Predsednički spisi... 1861, K. CCLIX, br. 287, prilog br. 312.

već su izjavili banu da će radi toga ići caru u Beč. Drugu molbu deputacije da vrata narodni grb na kuću beležnika Rojca, ban je odobrio pa o tome piše: »Jučer poslie podne (3 aprila; V. K.) odniela je gomila ljudi, sastavša se pred gradskom viećnicom, pod narodnim barjakom i pievajući narodne piesme narodni gerb k stanu rečenoga javnoga bilježnika i stavi ga opet na ono miesto, gdje biaeše prie, onim ipak načinom, da su ljudi ti na miesto da kraćim putem idu, izabrali dalji put mimo glavne straže, te se samo razboritosti i umierenosti zapovjednika straže zahvaliti ima da ovo provocirajuće ponašanje nije nikakvih posledicah imalo.«¹⁵ Kao deputirci u Beč su otišli: Robert Zlatarović, August Dutković i Miroslav Horaček.¹⁶ U međuvremenu je u Varaždinu od strane regimente nedvojvode Stjepana bez razloga uhapšen jedan građanin. Skidanje narodnog grba u Zagrebu i bezrazložno maltretiranje jadnog Hrvata dalo je povoda skupštini Varaždinske i Križevačke županije i njihovim glavnim gradovima da se požale caru i da ga zamole da omražena regimenta napusti ne samo Zagreb, nego i Hrvatsku. Ove molbe nisu bile uvažene.

Protiv »izgrednika« od 31 marta povedena je istraga, ali njihova sudbina nije nam poznata.¹⁷ Vlasti su odlučile da stanovništvo pozovu jednim proglasom na mir i red, a izabran je specijalni odbor koji je imao da pazi na opštu sigurnost. Kapelan policije dobio je zadatak da svima sredstvima nastoji da održi mir i red »a pomoć vojničku ima zahtievati samo u najvećoj sili«.¹⁸ 6 aprila su na »višju zapoviest«, uz prisustvo bana Šokčevića, sa svima vojnim počastima vraćeni »carski orlovi« na sva ona mesta odakle su 31 marta bili skinuti.¹⁹ Time su za duže vreme prestali ovakvi protunemački istupi zagrebačkih građana, u kojima je omladina imala znatnog udela.

Posle više od godinu dana događaj se ponovio, ali ne u takvoj razmeri, tako masovno i spontano kao koncem marta i početkom aprila 1861. To ne znači da se mržnja prema Nemcima umanjila, nego je odraz izmenjene političke situacije i ponovnog vraćanja na centralizam, čiji je protagonist bio ministar-predsednik A. Schmerling. Hrvatska je odbila da pošalje svoje poslanike u Reichsrat a Schmerling je raznim sredstvima hteo da je na to primora. Raspušten je Hrvatski sabor, sprečeno je održavanje županijskih skupština a štampa

¹⁵ Isto; NN 4. IV 1861, br. 77, o tome pišu: »Jučerašnji dan prođe bez svakog nemira, poslie podne sakupe se dijaci pred akademijском sgradom, ponesu odonud svoju zastavu i hervatski gerb, odu k viećnici, gdje uzmu i tamošnju narodnu zastavu, i s ovim zastavama pod pievanjem narodnih piesamah i pratnjom sve većma rastućega pućanstva uputiše se mirno do one kuće na piasci Jelačića bana, gdje su sinoć kao što javismo nieki uzbunivši se vojnici skinuli narodni gerb, te na miesto skinutoga staviše pod obćim klicanjem poslie deržana od množine s uzhitom primljena govora donešeni narodni gerb. Poslije toga povrativši zastavu na svoja miesta razidoše se mirno.«

¹⁶ Najpre su za članove bečke deputacije bili izabrani: kanonik Pavlešić, advokat Dutković i trgovci Krešić i Crnadak.

¹⁷ Urica tvrdi da su oni stavljeni u vojsku (str. 8—9).

¹⁸ Pozor 4. IV 1861, br. 77.

¹⁹ NN 6. IV 1861, br. 79; Pozor 6. IV 1861, br. 79. Kada je grof Crennville primio izvještaj od Šokčevića da su grbovi uz vojne počasti vraćeni na svoja mesta a da je stanovništvo pri tom ostalo mirno, car je naredio da se ta vest objavi u novinama gde će se banu sa nekoliko reći odati priznanje. Kriegsarchiv Wien, Militär Kanzlei 1861, br. 1190.

je stavljena pod strogu cenzuru, tako da je sve mirisalo na raniji apsolutizam. U takvoj političkoj atmosferi stanovništvo Zagreba je, u strahu od neželjenih posledica, ostalo mirno.

Međutim, 3 jula 1862. u 3 sata ujutro taj mir poremetili su u napitom stanju Milan Makanec i Mirko Bedeković. Najpre su u Ilici sa frizerske radnje jednog Talijana skinuli novopostavljenu, nemački napisanu tablu, polupali prozore, a zatim u Gornjem gradu sa šumskog i poreskog nadleštva skinuli »carskog orla«. Sutradan 4 jula Šokčević je o tome telegramom izvestio prvog general-ađutanta armije feldmaršallajtnanta grofa Crennville-a i Dvorsku kancelariju. On je javio da je saučesništvo Makanca i Bedekovića svedocima dokazano i da su za dalji kaznenosudski postupak sva akta od gradske policije već predana sudu.²⁰ Nemačke novine donele su 4 jula oglas gradskog magistrata koji je saopštio da su »noćne skitnice« mirnom stanovništvu polupale prozore i lampe za ulično osvetljenje, skinule c. kr. »orla« i na Južnom šetalištu oštetile travnjake. Tim je, veli se u oglasu, u gradu narušen mir i red, a »ovo podlo i grubo delo« izazvalo je kod stanovnika negodovanje jer je tuđa svojina oštećena. Magistrat je obećao da će događaj »sa strogošću ispitati« i naći takva sredstva koja će sprečiti izgređnike u narušavanju javne i privatne svojine, kao i javnog mira i reda. U završnom delu oglasa pozvani su građani da magistratu u tom poslu pruže pomoć.²¹ Bojazan vlasti da će ovaj događaj podstaknuti pritajenu mržnju zagrebačkog stanovništva i da će omraženi simboli nemačke vlasti, »carski orlovi«, postati predmetom masovnog uništavanja, kao što su bil 1861, naterali su je na najenergičnije mere. Mladići su prikazani kao teški delinkventi. Po gradu su se razneli zastrašujući glasovi da će »izgređnici« biti najstrožije kažnjeni, da će ih poslati u vojsku ili da će biti zatvoreni. Takvi glasovi zaista su imali efekta jer je stanovništvo ostalo mirno a Makanec i Bedeković, uplašeni preteranim pretnjama, pobjegli u Srbiju.²² 7 jula izdata je poternica »... Za Milanom Makancem i Mirkom Bedekovićem, pravnikom na kr. pravoslavnoj Akademiji Zagrebačkoj, okrivljenimi zločina javnog nasilja V. slučaja i prekršaja u § 315 k. z. označenog.

Milan Makanec

rodod je iz Zagreba; star je 19 godina; uzrasta: je sriednja i slabahna; očiuh: sivih; kosah: plavetnih; lica: bleđa; ustah: malenih; brade i brkovah: neima; znakove: na ustih na lievoj strani ima krasticu; nošnja: običajno narodna; govori: hrvatski, njemački i latinski.

Mirko Bedeković

rodod iz Brezcih, odhranjen u Zagrebu; star, 19 godina; uzrasta: visokog; tiela nespretna i mahajuća; očiuh: plavetnih; kosah: skuro plavih; ustah: velikih; nosa: velikog; debelog; berkovah: plavih i malenih; nošnja: običajno narodna; govori: hrvatski, njemački i latinski, kad govori onda muta. Upitni okrivljenici imaju se u slučaju zatečenja uhvatiti, te sudbenom stolu žup. Zagrebačke predati...«²³

²⁰ DAZ, Predsednički spisi Namesničkog veća 1862, K. 24, sv. 8, br. 1082.

²¹ AZ 4. VII 1862, br. 152.

²² Nismo mogli proveriti da li je tačna tvrdnja Urice (str. 9) da je sa njima pobjegao u Srbiju Đuro Cindrić. On se ne pominje niti u dokumentima niti u novinama.

²³ AZ 8. VII 1862, br. 155.

Preterana oštrina vlasti i suviše ozbiljno shvaćeni »izgred« nije se svideo Narodnim novinama. One su uzele u zaštitu odbegle mladiće i tvrdile da je još istog jutra kad se događaj odigrao zavladao mišljenje »da su posve druge ruke oskvernule embleme vladine, nego što su skinule razdražujuću i narodnu samosviest uvriedajuću tablu talijanskog frizera.«²⁴ Novine su se pozvale na Agramer Zeitung koji je pripisao delo pijancima, odričući im svaki politički značaj kakve demonstracije.²⁵ One pravdaju mladiće živahnijom prirodom i objašnjavaju da su preterane pretnje uticale da su oni »ma i nevinu, al svakako sumnjičeni«, morali pobeći. Skinuvši tako krivicu sa Makanca i Bedekovića, Narodne novine se obaraju na paragrafe poternice i daju objašnjenje onima »kojim nije poznat sadržaj paragrafa u tialalici iz kazn. zak. citiranih, i to zato, da se zna, da nisu naši pravnici tialalicom prosliedovani iz tamnice utekli; da nisu nikomu ništa ukrali, nikoga prevarili ili morda jošte što gorjega počinili«. Čak i kad bi znali da su mladići krivi, završavaju novine, usudili bi ih se »kao inače dobre i u napredku naukah odlične i nadobudne u svojoj rodoljubnoj smiernosti obzirom na plahu mladost izviniti te izpričati.«²⁶

Tek u svom zadnjem komentaru o »izgred«, kada je zbog zastrašujućih mera prošla opasnost masovnijeg skidanja »carskih orlova«, Agramer Zeitung je zaključio da su mladići pobjegli bez razmišljanja da će na taj način rodbini pričiniti žalost a na sebe baciti veće podozrenje. List je zaključio da to nisu trebali učiniti stoga što se iz predistrage jasno vidi da »eksces« nije političkog karaktera, već je učinjen iz čistog nestašluka i to u stanju jedne neuračunljivosti.²⁷

Ovim komentarima je, bar za javnost, stvar Makanca i Bedekovića okončana. Pre no što je pokrenuto pitanje njihovog povratka iz Srbije, upravnik Pravoslavne akademije dr Pavao Muhić — svakako u vezi sa kaznenom istragom — poslao je Dvorskoj kancelariji opširan ikveštaj is kojeg donosimo onaj deo koji se odnosi na disciplinu učenika i na Makanca. 17 avgusta 1862. Muhić je između ostalog napisao:

»U pogledu ćudorednom, nije Ravnateljstvo tako sretno, da, kao i prošatih godinah, tako i u ovoj izjavi svoje zadovoljstvo u tom obziru. Nu niekom utiehom može ipak toliko izjaviti, da su učesnici druge i treće godine nastojali zadovoljiti očekivanja svojih učiteljah, jer proti njimi nebiaše u obće nikakve tužbe budi od strane občinstva, budi poglavarstva miestnoga, jedino učenici prvoga godišta prevarili su za sada nade učiteljstva, nu to su ostaci onog nesretnog sedmog razreda godine 1860 koji su bili školski zapt na toliko poremetili da su niekoi profesori predavanja držati mogli jedino pod asistenciom direktora Premru-a. Koliko se je tečajem ove godine opaziti moglo, bio je glavni uzrok svih neredah Milan Makanec, mladić bistre glave nu veoma nesretne ćudi, koi je uplivom svojim baš pogubno dielovao na svoje saučesnike. Izključen već prošle godine iz gimnazije ovdašnje, bio je pomilovan, pa miesto da bi nastojao ukazati se vriednim te milosti, prkosio je i kao jurista na toliko, da je sbor učiteljski prisiljen bio u siednici 25 svibnja t. g. izreći najstrožiji ukor, i zagrozit mu relegaciom, ako još jednom povriedi zakone akademičke. Prietnja ova ovršena je u siednici od 20. srpnja, u kojoj je Makanec za vaviek izključen iz

²⁴ NN 9. VII 1862 br. 8.

²⁵ AZ 7. VIII 1862, br. 154, i 9. VIII 1862, br. 156.

²⁶ NN 9. VII 1862, br. 8.

²⁷ AZ 9. VII 1862, br. 156.

ovoga zavoda, ako se i nebi moglo dokazati, da je počinio zločin, kojim je okrivljen. Riešivši se ovoga nesretne čudi mladića, kojeg nisu mogli popraviti ukori, i blage opomene, nada je, da će i učenici prve godine stupiti na pravu stazu, i slušati nauke i opomene svojih učitelja...«²⁸

Makanec i Bedeković su iz Beograda poslali Šokčeviću 22 septembra 1862. molbe u kojima priznaju da su krivi, izražavaju žalost zbog svojih postupaka i mole ga da im dozvoli da se nesmetano, bez kazne, vrate u Hrvatsku i produže učenje, ako ne u Zagrebu, ono u bilo kojem mestu Austrije.²⁹ Molbe je ban primio 26 septembra, a već sutradan uputio je dopis predsedniku Sudbenog stola županije Zagrebačke i tražio da mu se što pre pošalju svi spisi o istrazi koja je protiv Makanca i Bedekovića povedena 7 jula. Zamolio je predsednika da mu izjavi svoje mišljenje »da li se s obzirom na stanje stvari i gledajući na stanovište, koje u tom pogledu zauzimalje iztražni sud, uvažiti može molbe pomenitih pravnikah«. ³⁰ Predsedništvo Sudbenog stola u Zagrebu poslalo je 29 sept. Namesničkom veću svoj predlog i istražne spise, iz kojih se vidi »da je na temelju preduzetih predistražnih korakah posebna iztraga proti napomenutim pravnikom povedena, i iztražni zatvor proti njima odlučan, nu da su se isti iztražnomu zatvoru kroz pobiegu u inozemstvu uklonili, poradi česa bude također po sudbenom stolu zagrebačkomu do njihovog uhvaćenja obustavljena odluka dne 2 kolovoza g. t. br. 3313 izrečena. Polag ovog stvari položaja, za slučaj onaj ako se prenapomenuti pravnici u domovinu povrate morat će se iztraga proti njima nastaviti i dalnja budi odustajna, budi tužbovna odluka izreći. Buduć međutim učin u pitanju stojeći, kao to iz iztražnih dielah proizlazi, izveden bi u pianstvu, budući nadalje prerečeni pravnici već po tom, da su se iz straha iz domovine udalili, i u inozemstvu nisu (sic!) niže potpisani, da bi se na taj način moglo doskočiti želji rečenih pravnikah, ako bi se u višjem imenu podelio nalog državnom odvetničtvu, da od dalnjeg iztražnoga postupka odustane.«³¹

Kad je Šokčević dobio sve podatke i mišljenje nadležnih organa, uputio je 4 oktobra kancelaru Mažuraniću sledeću preporuku za pomilovanje:

»Milan Makanec i Mirko Bedeković, pravnici perve godine, proti kojim je ovdašnji sudbeni stol zametnuo karnu iztragu rad javnoga nasilja, počinjena zlobnom oštetom tuđega vlasništva, i rad prekeršaja naznačena u § 315 k. z. i koji za sada borave u Beogradu, obratiše se na me s molbom, da im se s oprostom od kazne dozvoli povratak u domovinu. Uslied toga pozvao sam predsedništvo sudbenoga stola zagrebačkoga, da mi priobči u kojem se stanju nalazi u ovaj par pomenuta razprava i da mi uza to izjavi svoje mnjenje, da li se s obzirom na stanje stvari kao i na stanovište, koje u tom pogledu zauzimalje iztražni sud, uvažiti može molba rečenih pravnikah. Iz priklopljenih razpravnih spisah proizlazi, da je iztražni sud proti okrivljenikom poveo posebnu iztragu i odredio podjedno zatvor istražni, nu da je tu iztragu obustavio do uhitjenja okrivljenikah, uskočivših za vrijeme zametnute iztrage.

²⁸ Izveštaj dr. Pavla Muhića od 17. VIII 1862, DAZ, Predsednički spisi Namesničkog veća iz godine 1862, K. 24, sv. 8, br. 2974.

²⁹ Molbe Milana Makanca i Mirka Bedekovića upućene banu Šokčeviću 22. septembra 1862, isto br. 1639 i 1638. Vidi prilog I.

³⁰ Dopis bana Šokčevića predsedniku Sudbenog stola žup. Zagrebačke od 27 septembra 1862, isto 1639.

³¹ Dopis Predsedništva kraljevskog žup. sudbenog stola u Zagrebu od 29 septembra 1862, isto, br. 1849, prilog br. 819.

Gledeć na to stanje stvari morao bi istražni sud proti okrivljenikom, da se povrate, nastaviti pomenutu izragu. Pošto se dakle, s obzirom na rečene okolnosti, nemože doskočiti molbi prositeljah van ukinutjem povedene iztrage: to mi je, uz najtopliju priporuku, zamoliti Preuzvišenost Vašu za posriedovanje u tu sverhu. Priporučam tako molitelje gledeć na to, da je pomenuti učin izveden, ne namišljenjem na zločinstvo, nego, ko što proizlazi iz spisah priklopljenih, u pijanstvu; da okrivljenici nisu naveršili dvadesete godine dobe svoje; da su sinovi obće štovanih roditeljah; da dobro naprieduju u naucih i da se napokon, kao što se vidi iz njihovih molbenicah, iskreno kaju, što su tako sagriešili, obrićuć, da će to popraviti dobrim ponašanjem u napredak. Isto tako nemogu da nepriporučim prošnju moliteljah, da im se dopusti nastaviti i nauke, koju dozvolu podieliti spada u dielokrug visoke kancelarije dvorske, nu pri tom mi je opaziti, da sam o toj molbi imao priliku progovoriti s učiteljskim sborom pravoslovne akademije zagrebačke, koji je jednodušno izjavio, da se Makancu podnipošto nedozvoli nastaviti nauke na akademiji zagrebačkoj, dočim nije imao ništa protiv tomu, da se Bedekoviću podieli ta dozvola. Na temelju te izjave predlažem dakle, da se i jednomu i drugomu dozvoli nastaviti pravoslovne nauke i to Bedekoviću na ovdašnjoj akademiji, a Makancu na drugom kojem učevnom zavodu u deržavi austrijanskoj. Uz izraz želje, da se riešenje predmeta, rad prešnosti njegove, pospieši po mogućnosti, izjaviti mi je i ovom prigodom Preuzvišenosti Vašoj najodličnije moje veleštovanje.«³²

Mažuranić je 11 oktobra podneo predlog o pomilovanju Kabinetskoj kancelariji koja je od ministra policije tražila obaveštenja o Makancu i Bedekoviću. Na osnovu izveštaja koji su prispeli ministar je izjavio da mladići nisu pobjegli zbog srpske propagande koja je u ovo vreme bila vrlo živa i da nema ništa protiv pomilovanja. Sa tom izjavom i čitavim opisom prestupa nadvojvoda Rainer je 24 oktobra predložio caru pomilovanje,³³ o čijem je ishodu Mažuranić posle sedam dana javio banu:

»Njegovo c. kr. apostolsko Veličanstvo blagoizvolielo je previšnjim riešenjem od 27. listopada t. g. iz milosti dozvoliti, da se odustane od kaznene iztrage, što je na temelju odluke iztražnoga suda kod kr. sudbenoga stola županije zagrebačke od 7 srpnja t. g. na br. 173 povedeno bilo proti Milanu Makancu i Mirku Bedekoviću radi zločina javnoga nasilja označena u § 85 sl. a i radi prekeršaja proti javnim ustanovam i naredbam označena u § 315 kaznenoga zakona. Stavljajući Preuzvišenosti Vašoj previšnje ovo riešenje do znanja, čast je dvorskoj ovoj oblasti priobčiti Preuzvišenosti Vašoj ujedno prepis one naredbe, koja je u predmetu izdana na državno nadodvjetništvo u Zagrebu. Na temelju pomenute previšnje odluke pronašla je kr. kancelarija dvorska od svoje strane uslišiti molbu rečenih pomilovanikah u obziru nastave naukah, ter dozvoliti, da obojica nastave nauke svoje na kr. pravoslovnoj akademiji u Zagrebu. Dozvola ova osnovana je jedino na izvanrednih ublažnih okolnostih navedenih u cienjenom izvješću Preuzvišenosti Vaše od 4 listopada t. g. br. 1659 i na predmnjevi, da će se isti ti pomilovanici bezprikornim ponašanjem i dobrim napredkom u naucih vrijednimi učiniti izkazane im toli obilno previšnje milosti. Preuzvišenost Vaša umoljava se dakle, da uputi ravnateljstvo tamošnje pravoslovne akademije, da pozornim okom prati ponašanje tih pravnikah, te da navlastito Makanca izrikom obaviesti o tom da će se ovdašnja naredba od 8 serpnja t. g. br. 1884 prigodom pervoga izgreda od njegove strane bez svakoga obzira oživotvoriti.«³⁴

³² Dopis bana Šokčevića kancelaru Mažuraniću od 4 oktobra 1862, isto, br. 1659.

³³ Staatsarchiv Wien, Kabinetts Kanzlei 1862, Vortrag br. 3289.

³⁴ Dopis Ivana Mažuranića banu Šokčeviću od 31 oktobra 1862, isto, br. 1849, prilog br. 3797.

Preko austrijskog konzulata u Beogradu Šokčević je o pomilovanju obavestio Mankanca i Bedekovića dekretom u kojem je naglasio kako pouzdano očekuje »da ćete se Vi, kao što ste u molbenici obrekli, bezprikornim ponašanjem i dobrim napredkom u naučih, vrednim učiniti previšnje milosti izkazane Vam na moju preporuku.«³⁵ Istovremeno, Namesničko veće saopštilo je odluku Pravoslóvnoj akademiji u Zagrebu čije će »ravnateljstvo pozornim okom pratiti ponašanje tih pravnikah, te navlastito Mankanca izrikom obavieštiti o tom, da će se ovdašnja naredba od 18 serpnja t. g. ... prigodom prvoga izgreda od njegove strane bez svakoga obzira oživotvoriti.«³⁶

Posle toga Makanec i Bedeković su iz austrijskog konzulata u Beogradu dobili putne isprave za Zagreb gde su se vratili poloyinom novembra 1862.³⁷

Imajući dokumentovan i jasan pregled čitavog toka pomilovanja možemo zaključiti da je njegovom brzom i pozitivnom rešenju najviše doprineo ban Šokčević. Motivi koji su ga naveli da se za to zauzme, pored olakšavajućih okolnosti koje naveo Mažuraniću, jesu dvojaki. Jedan je verovatno onaj koji je izneo Martin Polić, da su Makancu »ishodili amnestiju« prijatelji.³⁸ Drugi je bez sumnje vođenje računa o javnom mnenju. Skidanje »carskih orlova« bio je najomiljeniji način ispoljavanja mržnje prema Nemcima od strane najširih slojeva zagrebačkog stanovništva. U vreme kada su to Makanec i Bedeković, premda u napitom stanju, učinili, bila je to opšta želja Zagrepčana. Da pojedinci stradaju zato što su učinili ono što su mase želele, nije moglo biti popularno. Makanec i Bedeković su u očima zagrebačkog sveta bili žrtve svojih nacionalnih osećanja. Vlasti su to dobro znale, što i Urica potvrđuje kad kaže da je sudbina razbeglih akademičara ležala na srcu gradskom poglavarstvu.³⁹ Verovatno su zbog toga i Narodne novine, kao službeni organ Namesničkog veća, pisale o mladićima sa simpatijama i uzele ih u zaštitu. Najzad, čim je amnestija izdejstvovana, vlasti su, znajući da će to obradovati zagrebačko stanovništvo, požurile da tu vest objave. U Namesničkom veću napisan je tekst kojim se javlja da se doznaje »iz pouzdana izvora« da je car 27 oktobra pomilovao Mankanca i Bedekovića.⁴⁰ Isti tekst objavile su Narodne novine 7 novembra,⁴¹ pa su time Šokčević i Namesničko veće, vodeći računa o javnom mnenju i sopstvenom autoritetu, učinili ono što je bilo u tom momentu najpopularnije.

P R I L O G

Molba Milana Mankanca

Preuzvišeni gospodine bane!

Najpokornije podpisani u inozemstvu živeći sin kraljevine Hrvatske, usuđuje se na Vašu preuzvišenost staviti pokornu molbu, da bi mu Vaša preuzvišenost slobodan i bezkazen povratak u svoju domovinu najmilostivije dozvoliti blagoizvolila.

³⁵ Dekret za Milana Mankanca i Mirka Bedekovića od 6 novembra 1862, isto, br. 1849.

³⁶ Isto.

³⁷ Izveštaj austrijskog konzulata iz Beograda od 12 novembra 1862. da su Mankanec i Bedeković uzeli putne isprave. Ito br. 1927.

³⁸ Polić, o. c., str. 20.

³⁹ Urica, o. c., str. 10.

⁴⁰ DAZ, Predsednički spisi ... 1862, k. 24, sv. 8, br. 1849, prilog bez broja.

⁴¹ NN 7. XI 1862, br. 108.

Žalostni događaji sbivši se dne 3 tjeg srpnja 1862. poznati su Vašoj preuzvišenosti — te meni preostaje samo iskreno izpovediti, da sam kod ovih izgredah sude-
lovao. Izgredi ovi dakako se nikako neslažu s čestju izobraženog mladića koi bi na
suprot u dobrih stvarih drugima za primer služiti morali; — nu usudujem se umoliti
Vašu preuzvišenost da blagoizvoli uvažiti tadašnje moje stanje, budući sam, podpuno
vinom zauzet, izvan mogućnosti se nalazio razmisliti o samom čimu i o njegovih
posledicah, da dakle nakanom radio nisam. Podpuno sam uvieren, da sam već time
jako pogrešio, kad sam se na toliko zaboraviti mogo da sam se napio, te tako izpustio
iz oka svetu celj izobraženog mladića tj. čednost i napredak, stramputicom nagazio;
— nu u društvu veselom nisam ni osetio da sam meru umerenosti prekoračio, još
i time jako sam zagrešio kad sam pomoćju bega ne toliko kazni koliko sramoti, koja
me stići morade, izmaknuti pokušao.

Nadam se, da će mi Vaša preuzvišenost taj neoprezni korak moje lalhokoum-
nosti oprostiti' blagoizvoliti, ako napomenem pretjerane pretnje i izmišljeno nava-
danje neobične strogosti koje mi od svih stranah stigoše, to pa i bojazan da ću
kaznom zatvora lišen poštenja pred licem sveta ožigosan biti zločincem — te mi za
celu budućnost nemoguće biti oprati okaljano svoje ime — zavade me na taj korak
lalhokoumnosti. Groza me gotovo hvata preuzvišeni bane! kad uviđam da sam krivac
tolikih pogrešakah, nu svetčano moram očitovati, da se, pripoznav veliku svoju
krivnju, iz srca kajem, da sam mogo izpustiti iz očuh svetu moju zadaću poslušnost
i znanost a ponapose svoju čast.

Kab bi u stanju bio Vašoj preuzvišenosti slabim perom odkriti najdublje ku-
tove moga srca, to o savršenom i najiskrenijem mom pokajanju ni najmanje dvojili
nebi. Stanje begunca, koj je inače obasut bogatstvom, mora da bude neobično teško,
a kamol' moje, koga izvan brige za svagdanji hleb tare i muči jošte goraka izvestnost,
da sam lalhokoumnim svojim ponašanjem uvredio ne samo sveti zakon čovečnosti
i države, nego i mile svoje roditelje, da sam im za tolike izkazane mi ljubavi nagradio
time, okaljat' im pošteno ime mojim ponašanjem, kog izim svega stiže još i ta nevolja
da je osamljen bez prijateljah, odbačen iz kruga svoje mile obiteiji lišen svake
blagodati — svake sreće.

Vaša preuzvišenost! gore napomenuto već bi me prinukati moralo na podpuno
pokajanje učinjene teške krivnje — izim toga nabavio sam si toliko izkustva, da
sam u stanju podpuno shvatiti zadaću svoju, koju ko djak, ko podanik Njihovog Ve-
ličanstva i sin trojedne kraljevine izpuniti moram, to jest, da se trsim nabavit si
čim više znanja i izobraženja, sredstvom česa moći ću, na koliko bude moguće,
doprinositi na blagostanje sveg čovečanstva.

Kad sam Vašoj preuzvišenosti odkrio sva svoja čuvstva, kad sam tako reći —
povirio u najdublji kut svog srca — tad se usudujem najponiznije uteći pod vele-
možna krila Vaše preuzvišenosti, oslanjajuć se jedino na Vašu milost i na iskrenost
mojeg pokajanja. I ja sâm nebi se odvažio umolit' Vašu preuzvišenost za milost, da
nisam o istinitosti svog pokajanja podpuno uveren, jer mi dobro znano, da sam se
već jednom pokazao nezahvalnim milosti Vaše preuzvišenosti — nu bog mi bio
svedokom ne zlobom.

Vaša preuzvišenost! ništa za obranu svoju nemam no istinito pokajanje i tvrdo
obećanje da neće milost Vaše preuzvišenosti dopasti nevrednoga, te da ću u podpunoj
celosti cenit' i uvažit pruženu mi milost, ako pravednim nu i blagim srcem Vaše
preuzvišenosti udelotvorena bude najpokornija moja molba — najvrućija moja želja
— da tužnog sina naručaju svojih roditeljah a roditeljem osobito slabom i starom
otcu ljubećeg ih sina vratiti blagoizvolite.

Ovoj mojoj molbi pridodajem iz pokajanja već proiztičuće tvrdo obećanje, da
ću budućim svojim ponašanjem dokazati prvo istinitost mog pokajanja, a drugo da
ću se pokazati vriednim milosti Vaše preuzvišenosti, te da ću se trsiti poslušnostju,
marljivostju i u obće ponašanjem, koje dolikuje čednom mladiću, izbrisati ljagu, koja
do sada na meni leži. Ispunjenje ovog mojeg obećanja bit će mi tim lasnije, što sam

u stanju bio upoznati dužnost čoveka, te da samo poredak usrećit može državu i pojedinu zemlju. Vaša preuzvišenost! na temelju toga usudujem se umoliti Vašu preuzvišenost, da bi mi blagoizvolili oprostiti sudelovanje kod onih izgredah, te da bi mi milostivo povratak slobodan i bez kazne u domovinu svoju dozvoliti blagoizvolili.

Vaša preuzvišenost! jedno još nemogu da propustim umoliti tj. da bi mi Vaša preuzvišenost dopustiti blagoizvolila, da nauke svoje u Zagrebu nastaviti mogu. Znadem, da nisam zaslužio tu milost, znadem da sam već jednom pokazao se nevrednim Vaše preuzvišenosti; nu onda ju nisam sceniti znao, onda mi se jošter život nije pokazao kao takov, onda bio sam lahkouman — dočim sam sada postao čovek. Siromašan kao jesam, nebi mi moguće bilo drugdje nastaviti nauke, te mi sva budućnost bila bi prekinuta, dočim bi milostju Vaše preuzvišenosti mogo i sigurno postao vrednim članom sveg čovečanstva, vernim vrednim podanikom Njihovog Veličanstva i vrednim sinom trojedne kraljevine.

Vaša preuzvišenost! blagoizvolite dopustit mi samo pol godine, da dokažem da sam vredan milosti, ako se pokažem nevrednim — što sigurno biti neće — to mi Vaša preuzvišenost vazda ovu blagodat milostivo uztegnuti može.

Izrazivajuć još jednoć iskreno izpovedanje moje krivnje i najiskrenije pokajanje sa tvrdim obećanjem da Vašoj preuzvišenosti nikada ni najmanji povod dati neću, da bi samo skoliko posumnjti mogli o iskrenosti mog pokajanja i obećanja, usudujem se Vašoj preuzvišenosti staviti moju pokornu molbu, te se nadam, da mi Vaša preuzvišenost neće uskratiti milost, kad se tešim rečma spasitelja, da će se i najvećem zločincu oprostiti, ako iskreno pokaje svoj čin. Buduć sam pako o iskrenosti svog pokajanja podpuno osvedočen, to se svojom najponiznijom molbom izručavam blagosti plemenitog srca Vaše preuzvišenosti, te ostajem

U Beogradu dne 22/9. 1862.

Vaše preuzvišenosti
vazda najpokorniji sluga:

Milan Makanec

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA PAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB